

SZABADFALVI JÓZSEF*

SZÁZ ÉVE JELENT MEG MOÓR GYULA BEVEZETÉS A JOGFILÓZÓFIÁBA CÍMŰ MŰVE

<https://doi.org/10.51783/ajt.2023.1.04>

A magyar jogbölcseleti gondolkodás második világháborút megelőző történetében az emblematicus monográfiák sorába tartozik Moór Gyula 1923-ban megjelent „Bevezetés a jogfilozófiába” című munkája. A 19. század közepétől kezdve a hazai jogbölcseleti irodalom originális eredményeit felvonultató, az önálló teóriaalkotás szándékával írt művek sorát olyan könyvek fémjelzik, mint Pauler Tivadar „Észjogi előtan” (1864), Pulszky Ágost „A jog és állambölcselet alaptanai” (1885), „The Theory of Civil Law and Society” (1888), Pikler Gyula „Bevezető a jogbölcseletbe” (1892), Somló Bódog „Juristische Grundlehre” (1917), Horváth Barna „Rechtssoziologie” (1934) című alkotásai. E tanulmány a száz éve megjelent Moór-mű korabeli hazai fogadtatását, legfontosabb teoretikus megállapításait és azok hatását a magyar jogtudományra igyekszik bemutatni.

I. A MŰ FOGADTATÁSA

A Kornis Gyula szerkesztette „Filozófiai könyvtár” sorozat harmadik köteteként 1923-ban jelent meg a Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedés kiadásában Moór Gyula *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyve.¹ A Somló Bódog „emlékezetének” ajánlott munka előszavában a következőket olvashatjuk: „E munka célja jelezve van már címében: bevezetni kívánja olvasóját a jogfilozófiába. Rövidre szabott tájékoztatást akar nyújtani a jogbölcselet tudományáról s megmutatni alapvető problémáit; nem ismertethet meg azonban a részletkérdések szerteágazó sokaságával. Térkép csupán, amely eligazítja a vándort tudományunk kiemelkedő hegyláncai között, de amelynek nyomán a bővebb felvilágosítást igénylőnek magának kell a gazdagon kifejlődött irodalom gyalogösvényén haladva, a hegységek mélyén elrejtett szakadékokat felkeresnie, ha az ölükből nyíló részletkutatás színes virágait letepní akarja.”² A szerző eredeti szándékain – melyek között a jogászképzés számá-

* DSc, egyetemi tanár, DE ÁJK, 4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: szabadfalvi.jozsef@law.uni-deb.hu.

¹ Moór Gyula: *Bevezetés a jogfilozófiába*. Filozófiai könyvtár III. (Budapest: Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése 1923).

² Moór (1. l.) 3.

ra használható tankönyv megírása is szerepelt³ – túlmutató jelentőségre tett szert a mű. Mindezt mi sem bizonyítja jobban, mint a korabeli hazai fogadtatás.⁴

Érdeemes ezek közül elsőként – Moór szegedi katedráját később megöröklő – Horváth Barna recenziójában olvasható megállapításokat idézni: „A magyar jogfilozófia a külföldön és legújabban a belföldi irodalomban is bizonyosságát adta egészséges fejlődésének és most már a magyar közvéleményen, a magyar életen a sor, hogy az új magyar jogfilozófia kincseit birtokába vegye, ami annyival kívánatosabb, mert az új magyar jogfilozófia, dr. Moór Gyula jogfilozófiája nemcsak modern színvonalú, a külföldi tudomány fejlődésével és legújabb eredményeivel teljesen egybeforrt, hanem eminenter magyar jogfilozófia is.”⁵ A *Keresztény Politika* című periodikában közzétett szemle cikkében Moór elméleti megközelítését Somló gondolatvilágán „határozottan túlnőtt” felfogásnak nevezi.⁶ Megállapítja, hogy Somló halálát követően Moór lett a magyar jogfilozófia „representatív man-je”, és művét a magyar tudomány „büszkeségének” tartja.

Ugyancsak érdemes a jogász végzettségű, statisztikus-közgazdászként számon tartott Laky Dezső ismertetésére utalni. Moór szegedi professzortársa a *Közgazdasági Szemle*ben megjelent írásában kollégája jogbölcseleti felfogásának

³ Moór műve az 1920-as években tulajdonképpen tankönyvként szolgált a szegedi jogi karon. A korabeli szokásoknak megfelelően – szervezett jegyzetkiadás hiányában – az egyetemi előadások lejegyzetelt, szerkesztett változatát jelentették meg írott tananyag gyanánt. Moór később közzétett egyetemi jegyzetei lényegében a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvének szerkezeti tagolását követték, sőt jelentős mértékű szöveghű átvételt is alkalmaztak. Ezek közül kiemelkedik Püski Sándor Magyar Élet kiadójának jegyzetsorozatában 1936-ban megjelent műve. Lásd: *Jogfilozófia*. Jog- és államtudományi jegyzetek 3. Moór Gyula előadásai után jegyezte Püski Sándor (Budapest: Magyar Élet 1936). Püski 1994-ben az eredeti 1936-os jegyzetét – tisztelgve egykori professzora emléke előtt – nyomtatott formátumban is közzétette: *Jogfilozófia*. Dr. Moór Gyula egyetemi ny. r. tanár előadásai után jegyezte: Püski Sándor (Budapest: Püski Kiadó 1994). Említésre méltó még Démi-Gerő Mihály és Körössy János szerkesztette *Jogbölcselet* (1934), illetve az 1938-as dátumozású *Jogfilozófia „Dr. Bagoly” Szeminárium* című jegyzetek, amelyek Moór nevének említése nélkül előadásainak kivonatát tartalmazták.

⁴ Vö. HOVÁTH Barna: „Az új magyar jogfilozófia” *Keresztény Politika* 1923/3. 152–156.; LAKY Dezső: „Jogfilozófia és közgazdaságtan. Dr. Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába” *Közgazdasági Szemle* 1923. 422–427.; BÁRÁNY Gerő: „Bevezetés a jogfilozófiába” *Társadalomtudomány* 1923/1–4. 423–426.; MESZLÉNY Artur: „Moór Gyula: Bevezetés a jogfilozófiába” *Jogtudományi Közlöny* 1923/15. 117–119.; Barna HORVÁTH: „Dr. Julius Moór, o. ö. Professor der Rechtsphilosophie an der k. ung. Franz-Josephs-Universität in Szeged. Einführung in die Rechtsphilosophie” *Zeitschrift für öffentliches Recht* 1925/4. 644–649.

⁵ HORVÁTH (4. lj.) 153. Az „új magyar jogfilozófia” megfogalmazást eredendően Pauler Tivadar nevével fémjelzett észjogi felfogás meghaladása kapcsán Somló használta először egy 1907-ben megjelent rövid írásában. Az osztrák-német hatásokkal szemben új tájékozódási irányokat kereső Pulszky Ágost, Pikler Gyula és követőik megjelenése a 19–20. század fordulóján hozta el Somló szerint a jogbölcselet új korszakát hazánkban: SOMLÓ Bódog: „Die neuere ungarische Rechtsphilosophie” *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 1907–08. 315–323.

⁶ Horváth itt elsősorban Somló fő jogbölcseleti művére utal. Vö. FELIX SOMLÓ: *Juristische Grundlehre* (Leipzig: Verlag von Felix Meiner 1917; második kiadás: 1927; reprint kiadások: Aalen: Scientia Verlag 1973; Lexington: University of Michigan Library 2013). A szerző saját maga által készített kivonata: *Jogbölcselet. Somló Bódog egyetemi ny. r. tanár Jogi Alaptan című műve nyomán* (Budapest: Grill Károly Könyvkiadója 1920). Újabb kiadás: *Jogbölcselet. A Juristische Grundlehre kivonata*. Szerkesztette és a szöveget gondozta: Takács Péter (Miskolc: Biber Kiadó 1995).

elsősorban társadalomtudományi megalapozottságára hívta fel a figyelmet: „Ha nem tévedünk, a jogfilozófia magyarországi művelői közül hosszú idők óta Moór Gyula az első, aki kísérletet tett arra, hogy a jogbölcseleti kutatás rendszerét és főbb irányait szintetikusán összefoglalva, a tudományos gondolkodásra törekvő magyar közönséget végigkalauzolja ennek a végtelenül érdekes stúdiumnak ösvényein. Moór Gyula neve – fiatal kora ellenére – már régóta nagyon jóhangzású a komoly tudományos munkálkodás értékelői között s aki ennek a tisztafejű, éles boncoló elméjű és jó tollú embernek [Rudolf] Stammlerről, a bolsevizmusról és egyéb problémákról írt dolgozatait ismerte, eleve nagy várakozással tekinthetett első nagyobbszabású munkája elé. [...] A korunkban oly nagy szerepre jutott társadalmi tudományok elmélete sem nélkülözheti a bölcseleti elemet s a fejlődés érdekében nagy örömmel kell fogadnunk minden útjelzőt, melyek egyre több ember gondolkodását terelhetik – a fogalmak tisztázásával – a helyes irányba. Talán kissé furcsa dolog, hogy – egy par excellence jogfilozófiai munkát ismertetve – éppen a társadalmi tudományokat ragadjuk ki, mint amelyek műveléséhez szerző könyve hasznos előtanulmányul szolgálhat.”⁷

Moór könyvéről a *Társadalomtudomány* című folyóiratban a filozófiai és jogbölcseleti tárgyú publikációiról ismert Bárány Gerő a következőket írta: „Moór műve olyan filozófusnak dolgozata, aki egyszersmind jogász is. Alapjában véve ez a mű filozófiai és nem jogi munka, mégis olyan ember művének benyomását kelti, aki a jogtudománynak minden főfogalmával tisztában van, tehát olyan jogásznak filozófiai műve van előttünk, aki, úgy látszik, a jogtudomány minden területén otthonos. Könyvéből, amelyet határozottan sikerült és mindenképpen értékes alkotásnak tartunk, megállapítható, hogy Moór Gyula a maga elé tűzött feladatot szép sikerrel oldotta meg s a jogfilozófia problémáiról olyan tájékoztatást nyújtott nekünk, amelyhez hasonlót hiába keresünk irodalmunkban.”⁸

Végül essen szó Meszlény Artur, a korabeli neves magánjogász véleményéről. A kor jeles jogtudományi lapjában, a *Jogtudományi Közönyben* a következőkben summázta álláspontját: „Moór könyvének jelentőségét nemcsak a hazai, hanem az egyetemes jogtudomány szempontjából abban találom, hogy szinte hézagmentes bölcseleti apparátussal és meglepően éleslátó és független gondolkodással a közelmúlt élményeinek tudományosan sterilizált reagensei segítségével revízió alá veszi a jogbölcseleti alapproblémákat s eközben oly új megállapításokra jut, amelyek mellett komoly bölcselelő nem haladhat el többé szótlanul.” Majd megállapítja: „Tudományos iránya szerint [...] eklektikus; emellett relativista [...] némi újkantianus árnyalással, amelyen meglátszik mesterének, Somló Bódogznak kezenyoma, de inkább csak érzület és hajlam, mint tudományos állásfoglalásai tekintetében. Lényegében teljesen önálló és a maga útját járó bölcselelő.”⁹

A harmincas éveinek épp a közepén járó Moórról, illetve addigi tudományos teljesítményéről ennél nagyobb dicséretet nemigen lehetett volna írni, mint ami a mű megjelenése kapcsán a kortársi reflexiókban napvilágot látott. Szerzőként minden bizonnyal nagy büszkeséggel olvashatta a korabeli recenziókat. Könyvének publi-

⁷ LAKY (4. lj.) 422.

⁸ BÁRÁNY (4. lj.) 423.

⁹ MESZLÉNY (4. lj.) 117.

kálása és szakmai fogadtatása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1928-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára meghívást kapott. A szegedi évek (1921–1929) legfőbb tudományos hozadéka jogbölcseleti felfogásának kidolgozása volt, mely összefoglaló jelleggel a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvében látott napvilágot.¹⁰ A jogbölcseleti szintézisre tett kísérlete hozta meg számára a szakmai elismerést, aminek révén az ország első számú jogfilozófusát kezdték benne látni.

II. KÍSÉRLET EGY „ÖSSZEFOGLALÓ” JOGFILOZÓFIA MEGALKOTÁSÁRA

A mindösszesen két részből és öt fejezetből álló, három és félszáz oldalas mű első részében foglalkozik a jogfilozófia alapkérdéseivel, így tudományrendszertani helyével, a vizsgált kérdésekkel, az alkalmazott módszerekkel, valamint a jogbölcselet és „határos tudományok” kapcsolatával. Ezt követően több mint száz nyomtatott oldalon a jogfilozófia irányzatait mutatja be az ókortól a kortárs Hans Kelsen-féle „módszertani »normatív jurisprudenciáig«”. A második, terjedelmesebb részben külön fejezetekben kerülnek kifejtésre az egyes jogbölcseleti problémák, melyek „összefoglaló” jogfilozófiai felfogásának alapegységeit képezik.

Moór könyvét a jogfilozófia „mibenléte és megoldandó problémáinak” tárgyalásával kezdi. Ennek kapcsán a következő kérdéseket fogalmazza meg: „Van-e a jogfilozófiának a tételes jogtudományok mellett jogosultsága?”; „Indokolt-e a jogfilozófia problémáinak külön tudomány által egyesített vizsgálata?” Ezek megválaszolásakor abból az alaptételből indul ki, hogy a jog fogalmának meghatározása nem tételesjogi kérdés. Minden tételes jogtudománynak előfeltétele (preszuppozíció) annak a kérdésnek a tisztázása, hogy valójában mit értünk jogon. Ezzel szemben „[a] tételes jogtudomány ha akarná sem tudná pusztán a jogszabályok ismerete alapján meghatározni a jog fogalmát. Minden ide irányuló kísérlet »circulus vitiosus«-t jelentene, mert hiszen a jog fogalmát akként határozná meg, hogy jog az, amit a jog jognak mond.”¹¹

Moór jogbölcseleti szemléletét erős filozófiai meghatározottság jellemzi. A német jogfilozófia alapvető hatása, illetve Somló félbemaradt kísérlete¹² is arra ösztönözte, hogy elméletét a lehető legbiztosabb filozófiai alapokra helyezze. Habár Moór egy-

¹⁰ A mű előzményeként kell megemlíteni két, 1922-ben megjelent terjedelmes tanulmányát: Moór Gyula: *Macht, Recht, Moral. Ein Beitrag zur Bestimmung des Rechtsbegriffes*. A m. kir. Ferencz József Tudományegyetem tudományos közleményei. I. köt. 1. füz. (Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R.-T. 1922); Moór Gyula: „A társadalomtudomány és a tételes jogtudomány határkérdéseiről” *Társadalomtudomány* 1922/3–4. 249–263.

¹¹ Moór (1. lj.) 10.

¹² Vö. Felix SOMLÓ: *Gedanken zu einer ersten Philosophie*. [Herausgegeben von Julius Moór] (Berlin – Leipzig Walter de Gruyter & Co. 1926). Magyar nyelvű fordítása a közelmúltban jelent meg: SOMLÓ BÓDOG: *Gondolatok az első filozófiáról*. Fordította, a kísérő tanulmányt, a jegyzeteket írta és a glosszáriumot összeállította: Pethő Sándor (Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem – L’Harmattan Kiadó 2021).

kori professzorával szemben originálisan új bölcseleti rendszer megalkotásába nem vágott bele, a filozófiai megalapozottságnak mindig elsőrendű fontosságot tulajdonított.¹³ Moór alaptézise szerint a jogfilozófia problémáinak megoldásánál az általános filozófiára támaszkodik, ezért természetes, hogy az alapul vett filozófiai rendszer különbözősége miatt eltérő eredményekre fog jutni. E paradigma szellemében az 1920-as évek elején megjelölte jogbölcseleti felfogásának filozófiai alapját, mely nem más, mint Kantnak *A tiszta ész kritikája* című művében tett megkülönböztetése az okozatos lét (Sein) és az értékek világa (Sollen) között. Moór a neokantiánus irányzat azon követői közé tartozott, akik a valóság és érték világának elválasztását alapvetőnek tekintették, ugyanakkor e két szféra közötti viszony rendezésére, kapcsolatteremtésre törekedtek. Kezdetül fogva elméletének sarokpontját képezte a jog kettős természetéről, kétarcúságáról szóló tétele, amely a jog valóság- és értékoldalát egyaránt hangsúlyozza. Felfogása szerint a jog olyan különféle szálakból összeszőtt, bonyolult jelenség, amely egyrészt az „okozatos lét világába”, másrészt az „értékek világába” tartozó alkotóelemek összekapcsolódásából áll.

Moór saját jogfilozófiai rendszerének kialakításában a rá hatást gyakorló filozófiai és jogbölcseleti (Stammler, Somló, Kelsen) törekvések problémafölvetésekének komplex szemlélete jellemzi. Művében a jogfilozófia három önálló vizsgálódási területéről beszél, amelyre a tételes jogtudomány nem ad magyarázatot, így a jog fogalmának meghatározásáról (Somló nyomán nevezi „jogi alaptannak”), a jog általános okozati összefüggéseinek vizsgálatáról („a jog szociológiája”), a jog helyességének kérdéséről („jogi értéktan” vagy más néven „jogi axiológia”). Jogbölcseleti felfogásának fundamentuma a jog fogalmának meghatározása, amely „a jogfilozófia megoldandó problémáit egymáshoz láncolja”. A jogtudomány és a filozófia kapcsolata azonban nem egyoldalú függést eredményez, hiszen „nemcsak a jogtudomány vezet el a filozófiához, a filozófiai kutató csákánya is nem egyszer beleütközik a jog világának a jelenségeibe”, majd fejtegetéseinek összefoglalásaként így folytatja: „Ha [...] a filozófia területéről indulunk el a jog világa felé, ugyanazon három alapvető problémára bukkanunk, amelyek a jogtudományok előfeltevéseinek a kutatása közben felmerültek és a tételes jogok területéről a jogfilozófia felé vezettek: a jog fogalmának, a jog okozatos összefüggéseinek és a jog helyességének a problémájára. Ha e problémák filozófiai eredetét jelezni akarnók, nevezhetnénk az elsőt a jog fenomenológiájának, a másodikat a jog pszichológiájának s a harmadikat a jog etikájának.”¹⁴ Moór már 1923-as alapművében megfogalmazta a tágabb értelemben felfogott jogfilozófia negyedik kérdésköréket a „tételes jogtudományok módszertanát” (más helyen: „jogtudományok módszertanát”), melyet elsősorban az általános filozófiába sorolt.¹⁵

Moór a jogfilozófia problémáinak felosztása alapján tesz különbséget a jogbölcselet-történet irányzatai között, amely a könyv második fejezetében is visszaköszön. Tipológiai rendszerében hat csoportra osztja a különböző jogfilozófiai irányzatokat, így megkülönbözteti: „1. a jog fogalmát kereső jogi alaptani jogfilozófiát, 2. a kauzális összefüggéseket kutató vagy szociológiai jogfilozófiát, 3. a helyes jogot kereső

¹³ Erre utal Horváth Moór könyvéről írt német nyelvű recenziójában. Vö. HORVÁTH (4. lj.) 646.

¹⁴ Moór (1. lj.) 29–31.

¹⁵ Moór (1. lj.) 36–46.

vagy értékelő, (közelebbről etikai) jogfilozófiát, 4. a tételes jogtudomány módszerét kutató metodológiai jogfilozófiát, 5. a tételes jogi fogalmakat továbbképző jogászati vagy általános jogtani jogfilozófiát, végül 6. e problémák közül többeket vizsgáló összefoglaló jogfilozófiát.”¹⁶ A jogfilozófiai irányzatoknak ez a tipizálása szisztematikus áttekintést ad a belső rokonság és hasonlóság alapján az eltérő időszakokban meghatározó jogbölcséleti irányzatok között. A tulajdonképpeni különbséget a jogfilozófiai irányzatok között abban látja, hogy a jog fogalmának meghatározásán kívül milyen más problémát von vizsgálódásának körébe. Saját felfogását az „összefoglaló” jogfilozófia csoportjába tartozónak tekinti, „minthogy a közül az öt problémakör közül, amelyekben a különböző jogfilozófiai irányzatok a történelem folyamán a jogbölcsélet megoldandó feladatát látták, négynek a jogosultságát elismertük, és csupán az általános jogtani problémafelfogást kell visszautasítanunk.”¹⁷

III. A JOGFILOZÓFIAI VIZSGÁLÓDÁS TERRÉNUMAI

A jogbölcsélet filozófiai megalapozását és főbb irányzatainak áttekintését követően, a mű második részében Moór a jogfilozófia egyes vizsgálódási térrénumait veszi szemügyre. Az elsőként kifejtett jogi alaptanának kiindulópontja szerint „a jog fogalma az, amely a jogfilozófiát a jogtudományokkal kapcsolatban tartja, minden jogtudomány mint alapvető előfeltevésből a jogfogalom ismeretének a feltevéséből indul [...] ki.”¹⁸ Számára valójában a jog fogalmának kérdése kapcsolja össze egymással a jogbölcsélet további tárgyköreit és megoldandó problémáit.

Moór sajátos jellegzetességként említi művében azt az ellentmondást, hogy a jog fogalma, amely minden jogtudományi vizsgálódás alapja, ma sincsen tisztázva. Kant klasszikus mondását idézve megjegyzi, hogy „a jogászok még mindig keresik a jogról szóló fogalmuk meghatározását”, ami az örök jogbölcséleti problémák legfontosabb kérdése. Valamely jelenség definiálása alapján lehet csak annak tulajdonságait, lényeges jellemzőit vizsgálni. Moór szerint a „bellum omnium contra omnes” zűrzavaros állapotát kell a jogfilozófusoknak feloldani, s ennek nem lehet más útja, mint az eddigi megfogalmazást nyert jogdefiníciók kritikai elemzése.

Természetesen a meghatározások sokaságának az áttekintése is problémát jelent. Ennek Moór szerint több oka van. Az egyik az, hogy „a jog több szálból összeszőtt bonyolult jelenség: egyrészt norma, amely az ideák, az értékek birodalmába tartozik, másrészt a társadalmi élet tarka forgatagába elevenen belemarkoló erő, amely az okozatos lét világába vezet. A jog fogalmának ez a kétarcú mivolta nehezé teszi a fogalommeghatározásokat. Könnyen egyoldalúan, vagy csupán normatív, az erkölccsel rokon, vagy csupán kauzális, a hatalomhoz kapcsolódó oldaláról tekintik.”¹⁹ Álláspontja szerint a definíciók különbözőségének másik oka „a politikai szempontok

¹⁶ Moór (1. lj.) 54.

¹⁷ Moór (1. lj.) 156–157.

¹⁸ Moór (1. lj.) 28.

¹⁹ Moór (1. lj.) 158–159.

belejátszása a tudományos vizsgálódásba”, azaz a legtöbb szerző ahelyett, hogy azt vizsgálná mi a jog, azt adja elő, hogy milyenek szeretné látni. Jognak csak azt hajlandók elismerni, ami politikai felfogásuknak megfelel, így valójában szubjektív óhajításukat a valóság elé helyezik. A fogalomzavar előidézésének harmadik oka, hogy a jog szónak a legtöbb nyelvben két értelme van. Moór – Somlóra visszavezethetően – különbséget tesz a „jogos” mint tételes jogi és az ezzel sokszor ellentétbe kerülő erkölcsi alapú jogosultság között. Ennek alapján beszél „jurisztikai”, illetve „etikai” értelmezésről.²⁰

Moór a jogi norma elemeit analizálva öt alkotórészt²¹ különböztet meg, amely hely, idő és egyes jogszabályok szerint is változó:

1. Minden jogszabály magában foglalja valamilyen „empirikus emberi cselekvés képzetét” – ezek teszik ki a jogszabályok tartalmát.

2. Az előbbi „tapasztalati képzet” kapcsolódik a következménynek a gondolata, mely mint megvalósítandó magatartás fogalmazódik meg. Ez a mozzanat az elképzelt cselekvésnek a jogalkotó részéről való értékelése. Ezt nevezi Moór a jog normatív jellegének.

3. Az előző két gondolati „alkatelem” a többi társadalmi szabály (erkölcs, konvenció, hatalmi parancs stb.) fogalmában is megtalálható, ezért kiemelkedően fontos az a sajátosan jogi követelmény, amelyhez a specifikus fenyegetés gondolata járul: „A jogszabály megsértőjét olyan empirikus hátránynak az elszenvedésével fenyegeti meg, amelynek sajátossága fizikai kényszer alkalmazásában rejlik.”²² A kényszernek, mint a jogfogalom megkülönböztető kritériumának a gondolata akkor merült fel Moór szerint, amidőn a természetjogba vetett feltétlen hit megingott és az erkölcsnek természetjog formájában a joggal szembeni hierarchikus fölérendeltsége helyett az erkölcs és jog egymás mellé rendelése és minőségbeli megkülönböztetése lépett. Moór a neokanti gyökerekből táplálkozva állapítja meg, hogy a kényszerhez „a jövőbeli feltételes megvalósulás bizonyosságának gondolata” járul, vagyis a norma megsértése esetén – mint feltétel – szükségképpen bekövetkező fizikai kényszer alkalmazására kerül sor. A jogi fenyegetésben – ami nem más, mint a jog szankciója – található meg az átmenet az értékek világából az okozatos lét világába. A normatív követelmény itt olyan motívummal kapcsolódik össze, amely a norma megvalósítását segíti, így a kauzális fejlődés hajtóerejévé válhat. Valójában a jogi szankció sajátosságaiban található meg az a *differentia specifica*, amely segítségével elhatároljuk a jogot a társadalmi normák többi fajától. Bár Moór szerint a szankció nem mindig tartozik a jogszabály kifejezett tartalmához, „a szankció a jogi norma állandó alkateleme és kifejezetten vagy konklúdens tényekből kiolvashatóan minden jogszabálynál előfordul, mint legjellegzetesebb fogalmi ismertetőjel.”²³

²⁰ Moór (1. lj.) 159.

²¹ Moór (1. lj.) 177–187. Ennek előzetes kifejtését lásd Moór: *Macht, Recht, Moral* (10. lj.) 7–15. Érdekes, hogy Horváth 1930-as értekezésében ez utóbbi tanulmányra hivatkozva elemzi Moór jogi alaptanát. Vö. HORVÁTH Barna: „Die ungarische Rechtsphilosophie” *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* 1930/31/1. 76.

²² Moór (1. lj.) 178.

²³ Moór (1. lj.) 183.

4. A jogszabályokon kívül álló hatalom létének a gondolata – negyedik alkatelemként – járul hozzá a jog fogalmához. A hatalom léte a kényszerrel való fenyegetésből vezethető le, vagyis a jogfogalom egyik „logikai előfeltételeként” értelmezhető. Ezt a valóságos hatalmat, ami nem nyers természeti erő, hanem „emberi erő”, mely magában hordozza a fenyegetés megvalósításának gondolatát, vagyis a fizikai kényszer alkalmazásának törvényes lehetőségét, Moór a „fizikailag legerősebb szociális hatalomnak” hívja. Somló ugyanezt jogalkotó hatalomnak (Rechtsmacht) nevezi fő művében,²⁴ ami a társadalmi viszonyrendszerben a „legmagasabbrendű hatalom”.

5. Ugyancsak sok hasonlóságot találunk Somló és Moór felfogásában az utolsó alkatelem, a „tényleges érvényesülés” meghatározásában. Somló a jogalkotó hatalom jellegzetességeként említi, hogy „parancsait az emberek egy meghatározott körében rendszerint és más hatalomnál eredményesebben legyen képes érvényrejuttatni.”²⁵ Moór hasonlóan fogalmaz, amikor arról ír, hogy a jog tényleges érvényesülését nem abszolút, nem kivétel nélküli, hanem „rendszerinti engedelmesség” kíséri. A kivételes jogszabálysértés lehetőségét ugyanúgy nem zárja ki, mint a „halvaszületett jogszabály” esetét sem. A jogszabálynak a gyakorlatban kell az életképességét bizonyítania: „[E]gyetlen szabály sem jön, mint kész jogszabály a világra: minden jogszabály egy »self made man«, aki a létért való harcban maga küzdötte ki magának elfoglalt pozícióját.”²⁶ Moór esetében itt figyelhetők meg a jogfelfogásában közreható szociológiai-kauzális szempontok. Nem véletlenül beszél sok helyen az „élő jogszabály” fogalmáról.²⁷

A jog tényleges és rendszerinti érvényesülésének feltétele, hogy szükség esetén fizikai kényszert alkalmazzon: „A zsandár, a hóhér és a végrehajtó hozzátartoznak a jog fogalmához. Justitia istennő jobbán ott a kard!” – írja Moór aforizmaszerűen jellemezve a jog „működését”.²⁸ A jogszabály mindig föltételezi a mögötte álló hatalom többnyire szilárd és tartós voltát. Ez biztosítja a jog számára azt az „állandóságot”, amellyel rendelkeznie kell. Moór a jog fogalmi elemeinek definiálásakor általában a jogra mint normára (*Sollen*) koncentrálna, és mellőzi a jog másik, szerinte elválaszthatatlan lényegi vonásának tekintett tényleges emberi cselekvés mozzanatát. Jogi alaptanában egyértelműen érvényesül a neokantiánizmus pozitívizmusa. Ez természetesen nem zárja ki, hogy más vonatkozásban a hatalmi elem erkölcsi összetevőinek elemzésével ne foglalkozna.

A jogbölcselet és különösen a neokantiánus jogfilozófia állandó problémája a jog és egyéb társadalmi normák elhatárolásának és egymáshoz való viszonyának a vizsgálata. Moór ezt a kérdéskört a társadalmi normáknak az emberi akaratra gyakorolt hatásán keresztül ragadja meg művében. A befolyásolásnak ez a formája szerinte „lelki kényszerként” hat a társadalom tagjaira. A különbség az egyes társadalmi

²⁴ Somló a *Juristische Grundlehre* magyar nyelvű kivonatában a Rechtsmacht fogalmat „jogalkotó hatalom”-ként fordítja. Vö. SOMLÓ: *Jogbölcselet* [1920] (6. lj.) 21. Moór a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyvében „legfőbb hatalom”, illetve „jogi hatalom” fogalomhasználattal él. Vö. MOÓR (1. lj.) 164.

²⁵ SOMLÓ: *Juristische Grundlehre* [1917] (6. lj.) 93.; SOMLÓ: *Jogbölcselet* [1920] (6. lj.) 21.

²⁶ MOÓR (1. lj.) 185.

²⁷ MOÓR (1. lj.) 45, 184.

²⁸ MOÓR (1. lj.) 185.

szabályok egyes fajtái között abban rejlik, hogy miképp gyakorolják ezt a lelki kényszer. Ennek alapján tesz különbséget és hasonlítja össze a jogot az erkölccsel, a konvencióval, illetve a pusztá hatalmi paranccsal.

Az erkölcsi norma esetében Moór szerint nem állnak rendelkezésre külső kényszereszközök, a norma megvalósulásának „egyedüli biztosítéka az ember lelkében, annak a belátásában rejlik, hogy az erkölcs a helyes cselekvés útját mutatja meg.”²⁹ A helyességről vallott meggyőződés, a helyesség evidens volta az az erő, mely az erkölcs iránti engedelmisséget biztosítja. Az erkölcs „kénytelen engedelmisséget” nem igényelhet, ellenben a jog fizikai erővel is kikényszeríthető. A konvenció esetében – hasonlóan a joghoz – feltétlen engedelmisséggel találkozunk. A társadalmi hátrányok széles skálájának kilátásba helyezésével igyekszik a konvenció célja elérésére – „a neveltségességváltástól egészen a társadalmi becsületnek, a becsületnek az elvesztéséig” –, azonban a fizikai kényszer alkalmazásától mindig tartózkodik. A pusztá hatalmi parancs és a jog elhatárolásánál Moór a norma mögött álló hatalom minőségéből indul ki. Mivel a jog mögött álló szociális hatalom a legerősebb, így a pusztá hatalmi parancs mögött csak olyan hatalom létezhet, amely ennél gyöngébb és ezzel szemben a jog érvényesíteni tudja előírásait. Ha a jogsértő hatalmi parancs erősebbnek bizonyul, akkor a „régijog” elhalásáról, a szokás vagy a „győzelmes forradalom” útján keletkezett jogról kell beszélni. Átmeneti korszakokban, anarchikus, forradalmi viszonyok között konkurálhat a hatalmi parancs a jog normáival, ekkor – Moór szerint – jogbizonytalanságról beszélhetünk: „Az ilyen átmeneti állapotban vergődő társadalomban hiányzik a jog fogalmához szükséges szilárd és állandó legerősebb szociális hatalom. Ha azonban az illető társadalomban egy ilyen legerősebb szociális hatalom, hacsak időlegesen is, kialakult, akkor pusztá hatalmi parancsai is, felöltvén magukra a szilárdságnak szokásjogi palástját, joggá alakulnak át.”³⁰

A jog és egyéb társadalmi normák összevetése esetében a jog végső elhatárolási ismérveként jelöli meg a fizikai kényszer alkalmazásával való fenyegetést, amely mögött a legerősebb társadalmi hatalom áll, azonban ez a fenyegetés mindig lelki kényszerként jelenik meg és hat a társadalmi viszonyokra. A szankciótól való félelmen kívül sok más motívum is hathat a jog iránti engedelmisségre – mint például „a jog helyességéről való meggyőződés”, a „morális kötelességérzet” vagy a „társadalmi tekintély” –, azonban a jog számára mindig rendelkezésre áll „ultima ratio” gyanánt a fizikai kényszer eszköze, amely alkalmazására Moór szerint a valóságban ritkán kerül sor.

A jog fogalmának moóri meghatározása előtt érdemes a jog, a hatalom és az erkölcs kapcsolatáról szóló gondolataiból idéznünk. Véleménye szerint a „fizikailag legerősebb szociális hatalom” elemzése elvezet a jog és az erkölcs kapcsolatának olyan dimenzióhoz, amelyek e két normarendszer egymásrautaltságának lényegi vonásait példázzák. Így jut el arra a megállapításra, hogy a legerősebb társadalmi hatalom „interpszichikai” úton „millió és millió ember akaratának összefoglalásából” tevődik össze.³¹ Ez az „erőkoncentrátum” – ami a legerősebb szociális hatalmat

²⁹ Moór (1. lj.) 187.

³⁰ Moór (1. lj.) 191.

³¹ Moór (1. lj.) 203.

hozza létre – áll a jog mögött, mint végsősorban kényszerítő hatalom. Moór definíciószerű megfogalmazása szerint „ez a hatalom nem holt erő, hanem a társadalmi tényezők szerves összekapcsolódásából származó, interpszichikai kötelekek által összetartott eleven erő, amely az emberi akaratok médiumán át az emberi törekvések legmagasabb nemzeti és erkölcsi ideáljaival függ össze.”³² Ez az erőkoncentráció csak úgy létezhet tartósan, ha a jog normáinak helyességéről való erkölcsi meggyőződés a társadalom többségét jellemzi. Az erkölcs a jognak – sok más egyéb mellett – az egyik leghatékonyabb kauzális alapját képezi, meghatározza a jog létét és fejlődését, aminek következtében a jog tartalmát át- meg átszövik morális elemek. Ezt alátámasztandó említi annak fontosságát, hogy az „alávetettek” morálisan is helyeseljék a jog előírásait, hiszen őket egyrészt „jog-adóknak”, másrészt „jog-megtartóknak” kell tekintenünk. Véleménye szerint ugyanakkor az alávetettek általi erkölcsi helyeslés nem képezi a jog fogalmi elemét, vagyis nem szükségszerű, hogy a jogban az etikai elem feltétlenül szóhoz jusson.³³

Művében a jog definiálásakor kétféle fogalommal találkozhatunk. Az általa „rövidnek” nevezett meghatározás szerint „a jog olyan társadalmi szabályok összessége, amelyek engedetlenség esetére fizikai kényszer alkalmazásával fenyegetik meg azt, akihez szólnak s amelyeknek tényleges érvényesülése biztosítva van azáltal is, hogy a legerősebb társadalmi hatalommal olyan kapcsolatban állnak, hogy ez fenyegetésüket szükség esetén valóra váltja. Vagy még rövidebben: a jog olyan valósággal érvényesülő társadalmi szabályok összessége, amelyeknek érvényesülését végsősorban fizikai kényszer alkalmazásával is biztosítja a legerősebb társadalmi hatalom.”³⁴ A jog definiálását követően részletekbe menően tárgyalja „a jog fogalmával összefüggő fogalmakat”, így többek között annak „előfeltevéseit” képező (pl. társadalom), illetve a belőle következő definíciókat (pl. állam). Ennek keretében – somlói precizitással – határozza meg az előbbieken túl a jogszabály címzettjei, a kötelezettség alanyai, a jogi kötelezettség, a jogellenes cselekvés, a jogi szempontból megengedett cselekvés, az alanyi jog (cselekvőképesség), a jogi személy, a jogalkalmazó, a jogalkotó (belső jogforrás) és a területiség, időbeliség, okozatosság fogalmát.³⁵ Ezt követően szintén részletesen foglalkozik a jogforrások típusaival, a legitím és illegitím jogkeletkezéssel és a jogalkalmazás módszertanával.³⁶

Moór munkásságának legmaradandóbb – a későbbiekben is legtöbbször hivatkozott – része a jog fogalmával összefüggő vizsgálódásai. Ha végigtekintünk jogbölcseleti rendszerének elemein a jog definiálásával foglalkozó jogi alaptana a leginkább átgondolt, rendszerezett és kifejtett kérdéskör. Ezt a mű legelső méltatói is kivétel nélkül hangsúlyozták. Nem véletlen tehát, hogy a kortárs hazai társadalom- és jogtudományi gondolkodók e körben kifejtett általános megállapításait citálták leggyakrabban. A korabeli tételes jogtudományi művek „általános részei” dogmatikai

³² Moór (1. lj.) 262.

³³ Moór ezt követően a jog fogalmának további árnyalásaként a „forradalmi jog”, a „szokásjog”, a „lex imperfecta” és a „nemzetközi jog” összehasonlító elemzését is elvégzi. Vö. Moór (1. lj.) 192–203.

³⁴ Moór (1. lj.) 203–204.

³⁵ Vö. Moór (1. lj.) 204–221.

³⁶ Vö. Moór (1. lj.) 221–246.

megalapozás gyanánt kiindulási, illetve viszonyulási pontot láttak a moóri alapfogalmakban.³⁷ Valójában ez az a kérdéskör, melyben legerősebben érvényesült Somló hatása. A hatalmi- és kényszerelméletek sokaságában a társadalmi ténylegesség gondolatának a jog fogalmába való beemelésevel Moór némileg árnyaltabbá tette a jog mibenlétének vizsgálatát, lehetőséget nyitva a jog mögötti hatalom sajátosságainak vizsgálatára.

Könyvében jogfilozófiája második tartópilléréként külön fejezetben foglalkozik „a jog okozatos összefüggéseivel”, melyet a mű első fejezetében „a jog szociológiájának” nevez.³⁸ Később ezt „általános jogszociológiának” vagy „formális jogszociológiának” is titulálja, amit megkülönböztet a 20. század jogelméletére jelentős befolyást gyakorló (empirikus) jogszociológiától. Moór interpretálásában a 19. század végének jogbölcselete a jog szociológiájává vált, melynek a magyar jogfilozófiában Pulszky, Pikler, illetve Somló személyében jelentős művelői voltak. Somló „fiatalkori” felfogása szerint – amit joghallgatóként a kolozsvári egyetemen hallhatott – a jogbölcselet hasonlóan a többi társadalomtudományhoz a szociológia részét képezi, vagyis a modern jog bölcselete és a jog szociológiája egy és ugyanaz.³⁹ Moór saját rendszere kialakításánál ezt a megközelítést később élesen elutasította, amit tudományelméleti alapvetésében markánsan meg is fogalmazott. A különbségtételt „általános jogszociológia” és jogszociológia között a neokantiánus jogfilozófia szellemében fogalmazta meg, vagyis csak a jog változatlan formájával foglalkozó problémakört tekintette a jogbölcselet részének.

A különbségtétel mellett felhívja a figyelmet a jogszociológia és az általános jogszociológia kapcsolódási pontjaira. Úgy véli, a jogszociológia vizsgálatánál a jogintézményekből kiindulva, az általánosítás útján az egyre általánosabb jogintézmény-típusokhoz juthatunk el és nemcsak ezeknek a jogintézményeknek a társadalmi összefüggéseit kutatjuk, hanem eljuthatunk magának a jognak a fogalmához is, ami fölveti azt a kérdést, hogy milyen viszonyban van „a” jog a többi társadalmi jelenséggel. Az a jogszociológiai kutatás, amely tekintet nélkül a jog változó tartalmára keresi a jog okozatos összefüggéseit már valóban jogfilozófia, hiszen a jog egészére, minden jogra általánosan érvényes igazságokat keres. Moór megállapítása szerint ugyanakkor mindegy, milyen irányból közelítjük meg a problémát: „A jog okozatos összefüggéseivel foglalkozó rész, amellyel, hogy végsősorban ez is az általános filozófiára vezet vissza, közvetlenül legnagyobb mértékben a szociológiára támaszkodik, s azért sok tekintetben találó lesz, ha ezt a részt a jog szociológiájának nevezzük.”⁴⁰

Moór úgy véli, hogy a jogforrások és a jogalkalmazás kérdése vezet át bennünket a jogi alaptanból a jogszociológiába („általános jogszociológia”), mely vizsgálódási körébe tartozónak tekinti a jog okainak és hatásának kérdését, valamint a jog

³⁷ Vö. SZABADFALVI József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe* (Budapest: Osiris–Századvég 1994) 121–133. („A »tétéles jogtudomány« és a jogbölcselet határán” című fejezet).

³⁸ A könyv negyedik fejezetének címében zárójelben a „Jogszociológia” terminus is szerepel. Vö. Moór (1. l.) 247.

³⁹ Vö. SOMLÓ Bódog: *Jogbölcseleti előadásai* (Kézirat gyanánt) 1. füzet (Kolozsvár: Sonnenfeld 1906) 12.

⁴⁰ Moór (1. l.) 28.

fejlődésének (változásának) problémáját. Könyvében a jog közvetlen okát – hatalomelméleti koncepciójából logikusan következően – a „fizikailag legerősebb társadalmi hatalomban” jelöli meg. Ezt tekinti a jog „belső” forrásának, amelynek lényegi összetevőit az „interpszichikai tényezők” adják, amelyek az embereket egységes erő kifejtésre képesek egyesíteni.⁴¹ Emellett megemlíti még a „külső természetet” és a már „fennálló jogot”, mely utóbbi maga is egyike a legerősebb társadalmi erőnek.

A közvetlen okok mellett bővebben tárgyalt „közvetett okokat” három csoportra osztja: természeti, gazdasági és eszmei okokra. A „természeti tényezőkön” belül szól a földrajzi, nemzeti (etnikai, antropológiai) sajátosságokról, illetve a természetes kiválasztásról, amely egyes jogrendszerek között is érvényesülhet. A „gazdasági tényezők” vizsgálata kapcsán – vitatkozva a marxi történelmi materializmussal – nem ismeri el annak egyoldalú, meghatározó szerepét a joggal szemben, mindamelllett vallja: a gazdaság kétségtelenül az egyik legfontosabb, ha nem is az egyedüli determináló tényezője a jog keletkezésének és fejlődésének. Az „eszmei tényezők” két típusa közül az „erkölcsi erő” a gazdasághoz hasonló befolyást gyakorol a jogra: „A jog erkölcsi helyességéről való meggyőződés a legszorosabb összekötő kapocs, amely a legerősebb társadalmi hatalom alkotó elemeit képező emberek sokaságát egységes erő kifejtés céljára összetartja.”⁴² Ide tartozónak tekinti az „alattvalók” részéről a jog erkölcsi helyeslésének kérdését, a jog szentségének és sérthetlenségének mítoszát és az ugyanebből az erkölcsi talajból fakadó jogi tradíció és hagyomány tiszteletét. Hasonlóképpen fontosnak tartja a társadalom életében jelentős mozgató erőt jelentő erkölcsi színezetű „érzelmi tényezőket”. Az eszmei tényezők másik típusa az „ismeretek világa”, amelynek fejlettségét a gazdasági, technikai fejlődés határozza meg. Moór szerint jelentős szerep jut a tételes jogtudományoknak is, hiszen a maguk fogalomelemző és rendszerező tevékenységével, illetve a „jogkritika” és végsősorban a jogfilozófia a fennálló jog hiányaira figyelmeztetve, a helyes jog mérőeszközait kutatva, fontos útmutatásokat adhat a jogalkalmazóknak. Valamely társadalmi cél elérésére a jog az ismeretek adott szintje által biztosított úton juthat el, vagyis az ismeretek színvonala egyben a társadalmi viszonyok jogi szabályozásának kemény korlátját jelenti.

A „jog hatásai” kapcsán sajátos dialektikát alkalmazva elemzi a jogra hatást gyakorló tényezők és a jog kapcsolatát. Eszerint „a jog hatást gyakorol az emberi cselekvések széles köreire. De az emberi cselekvések irányítása útján hatással van a jog a külső természetre, sőt a természetes kiválasztás folyamatának a befolyásolása útján magára az emberi faj természetes tulajdonságaira is.”⁴³ Vagyis mindazokra a tényezőkre, amelyek a jogra hatással vannak, a jog maga is hatást gyakorol. Példaértékű ebből a szempontból a gazdaság és jog viszonyának kérdésében vallott nézete. Ennek kifejtésekor egyaránt elhatárolja magát a marxi, illetve a stammleiri szélsőségektől. Utóbbi esetben anakronisztikusnak tartja azt a gondolatot, ami a

⁴¹ „[E]zek között szerepelnek öntudatlan ösztönök, közös szükségletek, tudatos belátások, magasabb kultúreszmék, közös nyelv, közös szokások, konvencionális szabályok, érzelmi kapcsolatok, történelmi tradíciók, nemzeti ideálok és erkölcsi meggyőződések.” Moór (1. lj.) 261.

⁴² Moór (1. lj.) 268.

⁴³ Moór (1. lj.) 273.

gazdaságot a jogrend konkrét megvalósulásának, a jogviszonyok keletkezésében és megszűnésében álló tömegjelenségnek tekinti. Stammler gondolatmenetének következetes végigvitele szerinte azt jelentené, hogy ha virágzó gazdaságot kívánnánk kialakítani egy országban, elegendő lenne azt egyszerűen törvénybe iktatni. Ezzel szemben Moór kölcsönhatást lát e két jelenség között.

A jogszociológia további alapvető kérdéseként vizsgálja a „jog fejlődésének” problémáját, ami nem más, mint a jog szükségszerű és elkerülhetetlen folytonos változása: „Változatlan tartalmú örökérvényű természetjog csak akkor volna [...] lehetséges, ha a társadalom összes életjelenségei változatlan egyformaságban ismétlődnek.”⁴⁴ A jog változásának kérdését tehát csak olyan jogszemlélet képes megválaszolni, amely a jogszabályban nem pusztán egy normát, hanem azon kívül a valóság világába tartozó kauzális alkatelemeket is lát.

Habár „a jog szociológiája” az a terület, amely a moóri gondolatrendszer legkevésbé szofisztikált láncszeme, mindenképp érdeme, hogy a jog fogalmába a hatalom és a tényleges érvényesülés ténye belekerült. Azáltal, hogy a jogot nemcsak mint normát, hanem mint bekövetkezendő emberi magatartást tekinti, megmenekül a „normatív juriszprudencia” kelsen-i koncepciójának szélsőségeitől. Mindamellett Moór bármennyire is igyekezett a 19. századi mechanikus naturalista felfogást meghaladni, bizonyos fokig e szemlélet foglya maradt, s a 20. századi szociológia, illetve jogszociológia megállapításai lényegében hatástalanok maradtak elméletére. Mentségére szolgál, hogy ez utóbbi megállapítás a kortárs jogbölcselek többségére is igaz.

Jogfilozófia rendszerének harmadik részét a jog helyességének általános érvényű meghatározása képezi, melyet műve utolsó fejezetében tárgyal. A jogi axiológia a jog fogalmának meghatározása után a moóri jogelmélet leginkább kidolgozott kérdésköre. A helyes jog problémája valójában a jogfilozófiai gondolkodás örök kérdései közé tartozik. A természetjog időtlen és változatlan szabályai az igazságosság és erkölcsi helyesség gondolatát feltételezik. A 19. században a jogfilozófia „évezredes” kérdése szinte teljes mértékben kikerült az érdeklődés homlokteréből. Moór szerint az „új irányzatok” száműzni próbálták e kérdéskört a jogbölcseleti gondolkodásból, s a „realitások” talaján igyekeztek magyarázatot adni a jog jelenségvilágára. Azonban, ha háttérbe szorulva is, az észjogi iskola, illetve a század vége felé a neoskolasztikus jogfilozófia révén a helyes jog problémájának vizsgálata mégsem maradt képviselők nélkül. Az elmúlt századforduló jelentős változást hozott, s a jog és érték kapcsolatának tanulmányozása ismét időszerűvé vált. A modern, 20. századi jogfilozófiában az „értékes” vagy „helyes” jog terminusa szinonim fogalomként vált használatossá. A neokantiánizmus volt az a legkarakteresebb új jogbölcseleti irányzat, amelynek számos követője szerint számon lehet kérni az értékek érvényesülését a jog világában. Mindezt, mint a „helyes jog” problémáját Stammler állította a neokantiánus jogfilozófia érdeklődésének homlokterébe, megfogalmazva a „helyes jogról szóló tanát”.⁴⁵ Moór Stammler érdemének tekintette, hogy elméleti alapveté-

⁴⁴ Moór (1. l.) 278.

⁴⁵ Moór a stammleri elméletéről írta első nagyobb lélegzetű művét 1911-ben: Moór Gyula: *Stammler „Helyes jogról szóló tana”*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 25. füz. Új folyam. III. kötet (Budapest: Pfeifer Ferdinánd Nemzeti Könyvkereskedése 1911).

se nyomán terjedt el az a nézet, mely szerint a helyes jog nem természetjog, hanem maga is pozitív (tételes) jog, amely a helyesség egy magasabb – formálisnak gondolt – értékmérőjének felel meg.

Moór a helyes jog koncepcióját két szempont figyelembevételével építi föl. Elsőként arról beszél, hogy „a dolgok értékének megítélése, megmérése csak valamely értékmérő segítségével történhetik.”⁴⁶ Az értékmérő többféle lehet aszerint, hogy az értékeknek hány fajtáját különböztetjük meg. Minthogy az értékmérők maguk is mérhetők egy másik értékmérő szempontjából, felmerül az a kérdés, hogy milyen viszonyban vannak egymással az egyes értékfajták. Az értékviszonyok vizsgálata szerint logikusan elvezet a „végső érték” fogalmához,⁴⁷ amellyel az általános filozófia szintjén az értékelmélet (axiológia) foglalkozik. Innen veszi át a jogfilozófia területére a jogi értéktan (jogi axiológia) terminusát.

A jog helyességének problémájára Moór szerint a tételes jogtudomány a jog pusztája ismeretének alapján nem tudja megadni a választ. Hogy valójában értékes-e az emberi cselekvés, amit a jog ilyenek mond, hogy helyes-e, amit a jog követel, azt nem döntheti el maga a tételes jog: „A jog kritikája nem tételesjogi kérdés” – írja kategorikusan. A jognak ezt a kritikáját a „jogpolitika” végzi el, amely azt kutatja, hogy „valamely jogintézmény helyes-e az emberi célok, a nemzeti és általános emberi, erkölcsi eszmények szempontjából.”⁴⁸ Ebből adódóan a jogalkotás áll a legállandóbb és a legszorosabb kapcsolatban a helyes jog problémájával.

A helyes jog kapcsán jogbölcseleti felfogásának egyik fontos premisszáját így fogalmazza meg: „A jog fogalmában is bennerejlik az érték gondolata, de az erkölcsi helyesség gondolata nem foglaltatik benne.”⁴⁹ A természetjogi felfogás tévedésének tartja, hogy az abszolút értékek gondolatát (pl. boldogságra törekvés, érnység) – melyet transzcendentális elemnek nevez – a jog fogalmába tartozónak tekinti. Az anarchizmus, illetve a történelmi materializmus, melyekkel behatóan foglalkozott, ezzel szemben a jogban a „feltétlen helytelenség gondolatát” látja, illetve az erkölcsi helyesség fölvetésének értelmetlenségét hangoztatva vizsgálja a jog jelenségvilágát.

Moór értelmezése szerint a jog fogalma az érték gondolatát oly módon is tartalmazza, hogy mint norma célokat tűz ki az emberi cselekvés számára és így érték szempontú különbséget tesz értékes és értéktelen cselekvés között: „A jog norma és mint minden norma mérték a dolgok megítélésére. Az érték fogalma előfeltevése a jog fogalmának, a jog az érték gondolatát eleve föltételezi.”⁵⁰ A jog azáltal kapcsolódik be az értékek világába, hogy tartalma meghatározott emberi cselekvéseket ír elő, amelyeket „nem mint létező magatartásokat állít oda, hanem mint megvalósítandó, értékes cselekvéseket követel.”⁵¹ Minthogy a jog magában foglalja az érték

⁴⁶ Moór (1. lj.) 283.

⁴⁷ „Az értékek világának arisztokratikus hierarchiája a végső érték monarchikus gondolatában éri el tetőpontját.” Moór (1. lj.) 285.

⁴⁸ Moór (1. lj.) 21.

⁴⁹ Moór (1. lj.) 293.

⁵⁰ Moór (1. lj.) 20.

⁵¹ Moór (1. lj.) 20.

gondolatát, s ekként belép az értékek világába, maga is értékelés alá kerül. Az, hogy mi az a bizonyos magasabb vagy végső értékmérő, az a jog helyességének kérdése. Mindezt azonban egy olyan jogfogalom alapján tartja elképzelhetőnek, amely „nem lát magában a jogban végső értéket, amely szerint a tartalmi helyesség nem tartozik a jog fogalmi alkatelemei közé.”⁵² Ha ugyanis a helyes jog csupán a tételesjogi rendelkezésben előírt magatartásnak felel meg – ekkor tehetnénk meg a „jogszerű” és „jogellenes” emberi cselekedetek disztinkcióját –, elképzelhető lenne a jognak megfelelő, de erkölcsileg helytelen célra irányuló magatartási norma léte is.

Moór felfogása szerint a jog helyességének mérésére az erkölcsi értékelés felel meg, hiszen „az erkölcs az emberi cselekedetek és akaratok helyességének végső mértéke; minthogy pedig a jogszabályokban empirikus emberi akaratok jutnak kifejezésre, minthogy a jog emberi cselekvéseket ír elő, nyilvánvaló, hogy a jog helyessége a benne kifejezésre jutó akaratok és az általa előírt cselekvések helyességét jelenti, és így mértéke is csak az erkölcs lehet.”⁵³ Stammlerrel szemben úgy véli, hogy az erkölcsöt nem lehet az észből levezetni. Törvényeinek helyessége végső soron irracionális érzelmi (affektív) forrásokból fakad. Aki nem érzi az erkölcsi törvény helyességét, azt nem lehet róla racionálisan meggyőzni. Az erkölcsi érték bár abszolút érvényűséggel lép föl, valójában relatív értéket testesít meg a jog számára: „Az életviszonyok folytonos változása mellett is, minden helyen és minden időben, feltétlenül helyes jogszabályokat megállapítani nem lehetne még akkor sem, ha maga a helyesség megítélésére alkalmazott értékmérő, az erkölcsi szabályozás, minden időre és minden helyre nézve változatlan örökérvényűséggel, abszolút értékkel bírna. Még kevésbé lehet erről természetesen szó, ha az erkölcsi értékmérő maga is változásnak van alávetve. A jog helyessége tehát csak az adott történelmi helyzethez mért relatív helyességet és nem abszolút értéket jelent.”⁵⁴ A helyes jog tehát nem azonos az abszolút értéket kifejező, az erkölcsi szabályt közvetlenül jogi normává transzformáló természetjogi felfogással, hanem relatív értéket fejez ki, tekintettel a jognak a valóságban való érvényesülésére. Mindebből az következik, hogy „helyes jog az, amely az adott történelmi körülmények közepette, okozatos lehetőségek határain belül, az erkölcsi értékmérőnek leginkább megfelel, amely az erkölcsi követelmények közül annyit valósít meg, amennyit csak a jogalkotó hatalom egész erejének latba vetésével megvalósítani lehet.”⁵⁵

Mivel az erkölcsi szabályok tartalma hely és idő szerint változik, ennek megfelelően különböző pozitív erkölcsi felfogások léteznek egymás mellett. Így fölvetődik a kérdés, melyik pozitív morál, erkölcsi felfogás az, amely alapján a jog helyességét meg lehet ítélni. Moór szerint ez tudományos érvekkel eldönthetetlen, hasonlóan ahhoz a kérdéshez, hogy melyik a helyes erkölcs: „A jog helyességének megítélésére alkalmazandó erkölcsi értékmérő kérdésében a tudományos filozófiai vizsgálódás nem tehet egyebet, mint hogy tudatosan megjelöli azt az erkölcsi felfogást, amelyet a jog értékelésénél alkalmaz. Ennek az alapul vett erkölcsi felfogásnak helyesség-

⁵² Moór (1. lj.) 24.

⁵³ Moór (1. lj.) 295.

⁵⁴ Moór (1. lj.) 295–296.

⁵⁵ Moór (1. lj.) 309–310.

gét azonban nem bizonyíthatja be.”⁵⁶ Moór az általa választott – a jog helyességének végső mértékéül alkalmazott – pozitív morált a „mai nyugati kultúránk erkölcsi felfogásában” jelöli meg, ami alapvetően a „keresztény erkölcsi világfelfogáson” alapszik. Leglényegesebb erkölcsi követelménye a „felebaráti szeretet” és a „mások javának előmozdítása”, amelyhez két további „alappillér”, a „nemzeti eszme” és az „igazságosság eszméje” csatlakozik.

A 20. század folyamán a neokantiánus jogfilozófiában a stammleri „formális érték-mérők” mellett – bár ezeknek formális jellegét Moór erősen kritizálta⁵⁷ – egyre inkább elterjedt a jog helyességének, értékelésének előre megfogalmazott materiális értékek alapján való vizsgálata. Az újkantiánus irányzat legtöbb gondolkodójánál az erkölcsi normák testesítették meg ezt a „végső érték-mérőt”. A moóri értelemben vett helyes jog is ezen interpretációk sorába tartozik, melyeket gyakorta neveznek „változó tartalmú-” vagy „relatív természetjog”-i felfogásnak.

Végül essen szó összefoglaló elméletének negyedik eleméről, a „tétéles jogtudományok módszertanának” nevezett kérdéskörrel, melyet nem külön fejezetben, hanem a mű első, bevezető fejezetében – a rendelkezésre álló hely szűk voltára hivatkozva – csupán néhány oldalban tárgyalt.⁵⁸ Nézete szerint a „tétéles jogtudományok módszertana” beillesztendő a jogfilozófiába, annak fontos, de nem egyedüli kérdéskörként. Könyvében megállapítja, hogy a jogtudomány módszerének kérdése – a jogbölcselet fentebb tárgyalt problémáihoz hasonlóan – szintén az általános filozófia területére vezet. Nem tartja indokoltnak ugyanakkor azt az érvelést, amely szerint a módszertani kérdések a jogbölcselet legfontosabb problémáit képeznék. A neokantiánus jogbölcselet által központi kérdésként kezelt módszertisztaságot Moór szerint senki sem fejtette ki konzekvensebben, mint Kelsen.⁵⁹ A kelseni „tisztá jogtan” ellentétéként említi a „szociológiai jogtudományt”, különösen a François Géný, Eugen Ehrlich, Hermann Kantorowicz nevével fémjelzett „szabadjogi mozgalmat”, amely a „fennálló jog” értéktelenségének a feltételezéséből indul ki.

Moór egyértelműen a módszertani dualizmus álláspontjára helyezkedik és Emil Lask, valamint Georg Jellinek nyomán határozottan elválasztja egymástól a jog társadalmi összefüggéseit elemző „szociológiai kutatást” mint „valóság tudományt” és a jurisprudentiát mint normatív tudományt. Álláspontja szerint a két diszciplínát egy egész világ választja el egymástól. Míg az előbbi a tényeket vizsgálja, addig az

⁵⁶ Moór (1. lj.) 303.

⁵⁷ Moór (1. lj.) 332–334.

⁵⁸ Moór (1. lj.) 36–46. Már *A társadalom és a tétéles jogtudomány határkérdéseiről* című tanulmányában megfogalmazta e kérdésben vallott kiindulópontját. E szerint a Kelsen-féle „normatív jurisprudentia” ha semmi mást nem akarna szolgálni, mint a „tétéles jogtudomány methodológiáját”, vagy másképpen, a „jogi ismeretelméletet” („juristische Erkenntnislehre”), úgy egyet lehetne vele érteni, azonban elfogadhatatlan számára, hogy teljesen hátra fordítva a „tények világának”, azt jogfilozófia rangra emeli. – Moór: *A társadalomtudomány és a tétéles jogtudomány* (10. lj.) 250.

⁵⁹ A kelseni „tisztá jogtan” (*reine Rechtslehre*) általános jellemzésekként írja le, hogy „a normák és így a jogszabályok világa is teljesen független a valóságok, a tények világától. A valóság tudományok explikatív-kauszális szemléletét a jogtudomány normatív módszerétől az a nagy különbség választja el, ami a reális létet a normák ideális világától; a »mi van« kérdését (»Sein«) a »mi legyen« kérdésétől (»Sollen«) elválasztja. A jogtudományt tehát meg kell tisztítani minden bele nem tartozó szociológiai vagy pszichológiai elemtől.” Moór (1. lj.) 42.

utóbbi a jogi normák, parancsok, követelések világát tanulmányozza. Moór művében egyértelműen elutasítja a két módszert összekapcsoló, elegyítő (módszertani) „szinkretizmust”, mivel szerinte a jurisprudenciának a pozitív jogi normák tartalmát kell kifejtenie. Moór a módszertisztaságot azonban nem viszi el addig a szélsőségig, mint amivel Kelsent akkoriban sokan „vádolták”. A kelseni elmélet kritikájaként megállapítja, hogy a tökéletesnek látszó rendszer ott téved, amikor a jogban csak pusztá normát lát: „Azt, hogy a jog a társadalmi életben valósággal érvényesülő norma, nem veszi tekintetbe, – mert hiszen ez szociológiai ténymegállapítás volna, ami módszerének tisztaságát zavarná. A jog »pozitivitását« megmagyarázni nem is tudja.”⁶⁰

IV. ÖSSZEGZŐ KÖVETKEZTETÉSEK

A most száz éve megjelent műve kapcsán Moór életművét általánosságban értékelve megállapíthatjuk, hogy jogfilozófiáját alapvetően az újkantiánizmus álláspontjának elfogadása határozta meg, melyet mint általános filozófiai kiindulópontot mindig nyíltan vallott. Ugyanakkor látta azt is, hogy a neokantiánus filozófia a maga számtalan vonulatával a legkülönbözőbb jogbölcséleti konklúziók levonására alkalmas. Az újkantiánus filozófia ismeretelméleti agnoszticizmusa, módszertani dualizmusa, értékrelativizmusa tette lehetővé az egy „forrásból” táplálkozó filozófiai rendszerek sokféleségének kialakulását, másrészt az erre alapozó jogbölcséleti felfogások sokszínűségét.

Moór feltétlen érdeme, hogy nagy elmélettörténeti anyagra építette föl saját jogbölcséleti rendszerét, abban mindig világosan megjelölte, mit tart maga számára hasznosíthatónak. A szakirodalom, amelyre támaszkodott zömmel a korabeli német, illetve német nyelvű filozófiai, jogbölcséleti művekből állt, de jelentős az olasz és francia hivatkozások száma is. A német kultúrkörhöz való kapcsolódásának elsődleges okát a korabeli magyar tudományosság, azon belül is a hazai jogbölcséleti gondolkodás hagyományaiban kell keresnünk.

Moór saját felfogását az „összefoglaló jogfilozófiák” közé sorolta, mely a jogbölcséleti problémáknak nem csak egyikét vagy másikat elemezte, hanem az általa négy kérdéskörként meghatározott, a jogbölcséleti gondolkodás fejlődése során kikristályosodott általános („örök”) jogfilozófiai problémák mindegyikével foglalkozott. Elméleti rendszerének felállításakor a vizsgálandó kérdésköröket nem pusztán csak „átfogni” akarta, hanem megoldásaiban a jogfilozófiai irodalomra támaszkodó, a különböző irányzatok, gondolkodók hibáiból okuló, az egyoldalú túlzásokat lemeteszó, „egyenlítő és összefoglaló rendszert” dolgozott ki.⁶¹ A jogbölcsélet egész rendszerének kifejtése, mint cél élete végéig előtte lebegett. Ennek szükségességét mindig is hangsúlyozta. A nagy szintézis első és egyetlen nyomtatásban megjelent kísérlete maradt a *Bevezetés a jogfilozófiába* című könyve. A Moór által megfogalmazott

⁶⁰ Moór (1. lj.) 44.

⁶¹ Vö. PACZOLAY Péter: „Moór Gyula jogfilozófiája” *Jogtudományi Közlöny* 1989/10. 512.

elvárásoknak ugyanakkor e munkája számos elemében nem felelt meg. A jogfilozófia örök problémái e művében nem alkotnak egységes rendszert. Jogbölcsélet rendszere az azt fölépítő elemek változó színvonalú kidolgozottsága és a kapcsolódási pontok bizonytalansága miatt az eklektikusság jegyeit viseli magán. Később, számos tanulmányban próbálkozott jogfilozófiai nézetei egyenetlenségeinek kiküszöbölésével, aránytalanságainak megszüntetésével. Eredetiséget rendszerező tevékenységében, problémaérzékenységében, logikai módszerében, illetve szintézisre törekvésében kell keresnünk.

Sommás értékelésként megállapítható, hogy Moór a korszak legjelentősebb európai jogbölcselőit követő jogfilozófus-garnitúra jeles alakja volt, akít a legnagyobbak egyenrangú partnerként kezeltek.⁶² Erre jó példa Kelsen és Moór személyes kapcsolata. Munkássága nagyban hozzájárult a magyar jogfilozófia nemzetközi szintű műveléséhez. Jogbölcslete jelentős befolyást gyakorolt kora magyar tételes jogtudományi irodalmára, s ez egybevágott a jogfilozófia szerepéről és feladatáról vallott felfogásával.

⁶² Vö.: *Aus dem nachlass von Julius Moór / Moór Gyula hagyatékából* (sajtó alá rendezte: Varga Csaba) ELTE „Összehasonlító jogi kultúrák” projektum (Budapest, 1995) 15–78.